

Svenska modellens borgerliga rötter

Svante Nycander

Abstract

In 1906 Swedish employers and trade unions agreed on the principles of the right to work and the right to organize. Employers preserved management rights, including the right to employ and to dismiss workers. The closed shop was ruled out. The agreement was reached under the notice of a broad lockout. Employers also enforced a mutual right to sympathetic action, against the opinion of the federation of the unions. The employer's federation was strictly centralized, while there was little coordination among the unions. Organizing the working class was helped by the willingness of employers to accept the unions on the terms agreed to in 1906. The government did not intervene, and there was virtually no legislation about unions until 1928. In the parliament the liberals held the balance 1905–37. They wanted the government to stay neutral between the two sides of industry and prevented anti-union legislation. Non-socialists shaped the Swedish model more than has been recognized.

Sammanfattning

Saltsjöbadsavtalet mellan SAF och LO 1938 gav en bild av Sverige som ett land med en unikt fredlig och välorganiserad arbetsmarknad. President Roosevelt sände en kommission med uppdraget att studera samförståndet mellan svenska arbetsgivare och fackföreningar. Dess rapport publicerades i Washington med ett förord av presidenten.¹ Ett fyrtiotal internationella delegationer vallfärdade till Stockholm.

Historikern Bo Stråth har påpekat att idén om Sverige som en särskild samhällsmodell först utvecklades i omvärlden, i USA under 1930-talet, i Tyskland, Österrike och Storbritannien efter andra världskriget. ”Intresset utifrån inkorporerades efter hand i svensk självförståelse.”² Relationen mellan dels arbetsmarknadens parter och dels mellan det kollektiva systemet och statsmakten

1 Report of the Commission on Industrial Relations in Sweden with appendices, 1938.

2 Stråth 1993: 11–14, 298.

Svante Nycander är fil.dr h.c. vid Uppsala universitet.
E-post: svante.nycander@telia.com

framstår som kärnan i det som började omtalas som den svenska modellen. Det var där vi tydligast avvek från det internationellt normala.

I *Makten över arbetsmarknaden* (2002) lade jag tonvikten på efterkrigstiden, särskilt perioden från 1970, då jag bevakade arbetsmarknaden som journalist. Det kollektiva systemets framväxt beskrev jag översiktligt med stöd av standardverk av Ragnar Casparsson, Axel Adlercreutz, Jörgen Westerståhl med flera. Jag avstod från uttrycket ”den svenska modellen”, som jag ansåg diffust men som nu blivit ett ledmotiv. I boken saknades en analys av idékonflikten om arbetets frihet kontra föreningsrätten. Jag menar att den gängse tolkningen i termer av enbart intressen är otillräcklig. Den svenska modellens grund var den ömsesidiga acceptansen av vardera sidans mest centrala idéer. Jag försöker förklara hur detta blev möjligt.

Min bild av förloppen har påverkats av fortsatta studier och nyare litteratur, bland annat Peter A. Swensons *Capitalists against Markets* (2002) och Jan O. Bergs *På spaning efter en svensk modell* (2011). Båda handlar i huvudsak om arbetsgivarna. Swenson jämför Sverige med USA under ett långt skede och sprider nytt ljus över företagens drivkrafter i olika ekonomiska miljöer. Av honom har jag lärt att skillnaden mellan ett litet och ett stort industriland innebär radikalt olika betingelser för fackliga relationer. Svenska industriföretag har sina svåraste konkurrenter i omvärlden, de amerikanska möter hårdast konkurrens på hemmamarknaden. Incitamenten för organiserad samverkan mellan arbetsgivare är därför olika.

De svenska arbetsgivarna hade tidigt på 1900-talet en övergripande strategi och central kontroll över konfliktvapnen. Fackföreningsrörelsen hade ingendera. I riksdagen var majoriteten borgerlig i båda kamrarna till 1937. Det är dags att precisera det borgerliga Sveriges roll i framväxten av den svenska modellen. Den handlar dels om arbetsgivarnas starka grepp om det kollektiva systemet, dels om Liberala samlingspartiets veto mot fackföreningsfientlig lagstiftning som vågmästarparti från 1905.

I ordet modell, använt om en nation, ligger att samhällsutvecklingen uppfattas som jämn och stabil. Sverige rörde sig stadigt framåt utan tvära kast. Så var det från mitten av 1930-talet till slutet av 1960-talet, en tredjedel av seklet, men de två andra perioderna, den första och den tredje, kännetecknades av svåra arbetskonflikter och oväntade scenförändringar. Ännu en bit in på 1930-talet var Sverige ”strejklandet framför andra”. En allmän lockout i hela byggbranschen pågick i tio månader 1934. Åren efter 1969 kännetecknades av en oregerlig arbetsmarknad, politisering av det kollektiva systemet, kostnadsinflation och stagnerande ekonomi.

Den svenska modellen förknippas med goda relationer, men den maktstruktur den förutsatte medförde också skaderisker. I en atmosfär av klasskamp och strid om löntagarfonder blir starka partsorganisationer ett extra hot mot stabiliteten.

En formativ period

Antifacklig repression genom lagstiftning, domstolspraxis och polisingripanden var normalt i omvärlden.³ I Sverige möttes fackföreningar av en relativ tolerans alltifrån begynnelsen på 1880-talet. Ingenting hindrade att arbetsavtal ingicks kollektivt. Strejker tilläts, men strejkande hade ingen garanti att få återgå i anställningen när en konflikt avslutats. Jörgen Westerståhl har påpekat att den spirande fackföreningsrörelsen ”verkade inom ett område, som gällande lagar lämnade nästan helt utan reglering”.⁴

LO grundades 1898, och dess största fråga gällde då arbetarnas föreningsrätt. En del företag förbjöd sina anställda att tillhöra en socialistisk fackförening. Mest uppmärksammas var en sågverkskonflikt i Sundsvall 1899, då arbetarna avskedades och vräktes från sina bostäder. Arbetarna tvingades ge vika, men den liberala pressen och den borgerliga kultureliten protesterade. Liberaler väckte förslag om lagstiftning.

LO:s historiker Ragnar Casparsson påpekade 1948 att Sundsvallsstrejken 1879 var det enda markerade undantaget från regeln att staten var neutral i arbetskonflikter.⁵ Polis och i några fall militär ingrep mot våld och hot men inte mot arbetskonflikter som sådana. Kollektivavtal vann utbredning genom fri utveckling av praxis. Att de var rättsligt bindande bestämdes av Högsta domstolen 1915.

En enkel förklaring till statens relativa passivitet är att riksdagen hade två kamrar med olika majoriteter. Till 1921 härskade högern i första kammaren. Från 1905 var liberaler och socialdemokrater i majoritet i andra kammaren och hade därmed vetorätt i lagfrågor. Åren 1905–1911 röstade första kammaren och högern i andra kammaren för ett antal lagförslag om strejkförbud i vissa fall och skydd för strejkbrytare. Det var heta debatter och upprörda känslor, men andra kammaren avlog alla sådana förslag. Ingen förnekade behovet av regler, men tills vidare ställde liberalerna sitt hopp till att parterna skulle komma överens. Lagstiftning borde undvikas så länge arbetarna inte hade full rösträtt.

Vänsteralliansen kunde inte tas för given. Bönderna var en stor grupp i liberala samlingspartiet, och flertalet riksdagsbönder var arbetsgivare. Det mesta hängde på partiledaren Karl Staaff. Han hade som advokat försvarat fyra arbetare som 1894 åtalats för olaga hot mot arbetsvilliga vid ett plåtslageri i Stockholm och vunnit en viktig seger när Högsta domstolen 1898 frikände de åtalade. Rätten att öva moralisk påtryckning på strejkbrytare var därmed säkrad. Staaffs inlägga 1894 till Stockholms rådhusrätt trycktes över en helsida i Social-Demokraten. Han hyllades av Hjalmar Branting.

Inför andrakammarvalet 1908, det sista med majoritetsval, avstod

3 Nycander 2008: 82–87.

4 Westerståhl 1945: 13.

5 Casparsson 1948: 479.

Socialdemokraterna från att ställa upp egna kandidater i valkretsar där liberala mandat hotades. Det var ett tack för att liberalerna hade fällt en riksdagsmotion om lagskydd för strejkbrytare. En sådan lag kulle ha gett militanta ungdoms-socialister vind i seglen och gjort det svårare för Branting att hålla ihop rörelsen kring reformismen.⁶

Det liberala budskapet till arbetsgivarna var att de inte borde räkna med staten som en bundsförvant i kampen mot socialistiska fackföreningar. Ledande liberaler ville integrera arbetarklassen i ett borgerligt samhälle med fri företagssamhet och enskilt ägande.

Arbetets frihet och föreningsrätten

När arbetare började agera kollektivt fanns ingen självklar gräns mellan anställningsvillkor och produktionsfrågor. Skråsystemet hade skyddat yrkesarbetare från underbudskonkurrens, och fackliga krav på kontroll över företagens nyrekrytering blev en vanlig reaktion på näringsfriheten. Fackföreningar begärde att avtalen skulle gälla alla arbetare i företaget, ofta dessutom att alla skulle tillhöra facket (*closed shop*). Arbetsgivare kände sin rätt att bestämma om bemanning och arbetsledning hotad.

I frånvaro av andra regler än strafflagen härskar ett latent krigstillstånd. En strejk kan inledas utan varsel, arbetsplatsen förklaras i blockad och arbetsvilliga utsätts för påtryckningar. För att skydda sig försöker arbetsgivaren hålla fackligt organiserade borta från arbetsplatsen. Facket begär *closed shop* för att hålla oorganiserade borta. Arbetsgivaren diskriminerar fackets medlemmar, facket diskriminerar de oorganiserade. Fackliga relationer är ett nollsummespel.

I Sverige tillkom att flertalet fackföreningar från 1890-talet var socialistiska och att Socialdemokraterna var beredda att använda strejkvapnet i politiskt syfte. Tredagarsstrejken för allmän rösträtt 1902 blev startsignalen för en kraftfull organisering av arbetsgivarna. SAF grundades inom några veckor. Verkstadsföreningen dröjde till 1917 med att inträda i SAF och hade till en början en egen militant strategi. Dess ordförande John Bernström var chef för Separator. Han avskedade där alla arbetare som deltagit i strejken för rösträtt.

Strejken är en stridshandling, och i striden gäller rätten till självförsvar. Arbetsgivaren kan anställa arbetsvilliga, och facket svarar med att frysa ut strejkbrytare. En lokal strejk kan besvaras med en bred sympatilockout. Kampen blir en strid om principer. Arbetsgivaren hyllar arbetets frihet, som utesluter *closed shop* och innebär rätt att hålla produktionen igång. Fackföreningen hyllar föreningsrätten, som förbjuder diskriminering av dess medlemmar. Under konflikter försöker båda sidor motverka effekten av motpartens stridsåtgärder, arbetsgivarna genom att uppmana utomstående företag att inte anställa

6 Schiller 1967: 157–165.

arbetare i strejk eller lockout, facket genom att sätta arbetsplatsen i blockad och bestraffa strejkbrytare.

Många arbetsgivare hävdade arbetets frihet utan att erkänna föreningsrätten. Även det omvända kan tänkas: att facket genomdriver både föreningsrätt och closed shop. Men det är så gott som uteslutet att parterna på nationell nivå skulle enas om enbart den ena av dessa principer.

Det osannolika som inträffade i Sverige var att arbetets frihet och föreningsrätten antogs samtidigt i det första verkstadsavtalet 1905 och i decemberkompromissen mellan SAF och LO 1906. Staten medverkade bara med frivillig medling.

I verkstadsindustrin pågick en allmän lockout i mer än fyra månader 1905. Arbetsgivarna underskattade arbetarnas uthållighet. Till sist slöts ett avtal, som föreskrev att "rätten att under alla förhållanden fritt och okränkt deltaga i arbete skall likasom föreningsrätten hållas i ömsesidig helgd".⁷ Rätten att fritt delta i arbete uteslöt *closed shop*. Orden "under alla förhållanden" syftade på rätten att arbeta även på en arbetsplats som facket satt i blockad. Det för arbetarna mest svårsmälta var förpliktelsen att samarbeta på arbetsplatsen med dem som anstälts under en konflikt. Avtalet innehöll också en förhandlingsordning och regler om minimilön. Det slöts mellan Verkstadsföreningen och LO med fyra medlemsförbund. I utmattningens tecken retirerade parterna in i en ny relation.

Hans De Geer skriver att SAF snart efter sin tillkomst definierade två mål: lönenormering och arbetets frihet. "Vägen till bägge gick genom kollektivavtalet."⁸ I början av 1905 bestämde SAF i ett cirkulär till medlemsföretagen att alla kollektivavtal skulle föreskriva att arbetsgivaren hade rätt att "fritt antaga och avskeda arbetare samt att leda och fördela arbetet". Alla kollektivavtal i delägarföretagen måste godkännas av SAF:s styrelse, vilket utlöste interna protester mot att SAF hade bejakat kollektivavtalssystemet.⁹

I april 1906 riktade SAF hårda anklagelser mot "de socialistiska fackföreningarna", som försökte "vinna fullständigt herravälde på arbetsmarknaden". Arbetets frihet ställdes mot "fackföreningstyraniet".¹⁰

Ett antal pågående konflikter hösten 1906 gav SAF anledning att bjuda in LO till förhandlingar om övergripande frågor. "Inviten hade karaktär av ultimatum", enligt De Geer.¹¹ Ett misslyckande kunde betyda storlockout. I december enades man om en kompromiss, sedan följde komplicerade förhandlingar om de lokala konflikterna.

7 Berg 2011: 169–170. De Geer 1992: 45.

8 De Geer 1992: 60.

9 De Geer 1992: 47–48.

10 Cit. i Berg 2011: 331.

11 De Geer 1992: 48.

Jan O. Berg har visat att två industriledare betydde mycket för förhandlingsviljan bland arbetsgivarna. Theodor Adelswärd vid Åtvidabergs Industrier och R. F. Berg vid Skånska Cement. Båda hade gynnsamma intryck av facket i förhandlingar. De var emot Verkstadsföreningens maktspråk och offensiva lockouter.

Som ordförande i Träindustriförbundet, det första branschförbundet inom SAF, träffade Adelswärd kollektivavtal om en förhandlingsordning och om turordningsregler vid uppsägningar på grund av arbetsbrist. Han ställde två synsätt mot varandra. De flesta ansåg att en arbetsgivarförening är en kamporganisation och en försäkringsanstalt mot konfliktförluster. Själv menade han att en arbetsgivarförening borde verka för ”ordnade förhållanden och gemensamma enhetliga grunder för de kollektiva arbetsavtalen”. Adelswärd var liberal ”vilde” i andra kammaren 1906–08 och finansminister i Karl Staaffs regering 1911–14.¹²

R. F. Berg menade att han som ingenjör stod mellan arbetets och kapitalets motsatta intressen. Han hade en vision om en stark ömsesidig organisering som grund för förtroendefulla relationer. Han var styrelseledamot i SAF och såvitt känt den förste som där förespråkade ett centralt avtal med LO. Jan O. Berg hävdar att R. F. Berg vann SAF-ordföranden G. F. Östberg för sina idéer, vilket bäddade för en kompromiss i december 1906. Men under våren 1907 återtog högarna makten i SAF. Östberg fick bakläxa i en lokal tvist om föreningsrätten och lämnade styrelsen.¹³

LO hade ingen fullmakt att ingå bindande avtal för medlemsförbunden och kunde bara lova att inte stödja fackliga krav i strid mot kompromissen med SAF. Denna kom sedan att införas i kollektivavtalen inom SAF:s område under lång tid:

Med iakttagande av avtalets bestämmelser i övrigt äger arbetsgivaren rätt att leda och fördela arbetet, att fritt antaga och avskeda arbetare samt att använda arbetare, oavsett om de äro organiserade eller ej.

Föreningsrätten skall å ömse sidor lämnas okränkta.

Anse arbetare, att avskedande ägt rum under omständigheter, som kunna tolkas såsom angrepp på föreningsrätten, äga de att, innan andra åtgärder vidtagas, genom sin organisation påkalla undersökning för rättelse.

Decemberkompromissen blev bindande genom att den infogades i kollektivavtalen på SAF:s område. Anpassningen till de överenskomna reglerna var konfliktfylld. Arbetsgivarna hade övertaget. Att de skulle erkänna föreningsrätten, som en komponent i en eventuell bred uppgörelse, kunde förväntas

12 Berg 2011: 328–337, 341–344.

13 Berg 2011: 402.

efter verkstadsavtalet och en lokal kompromiss, där SAF hade medverkat till en sådan klausul. Men man var inte överens om att en bred uppgörelse behövdes. Några var emot kollektivavtal med socialistiska fackföreningar.

Decemberkompromissen uteslöt closed shop och medgav rekrytering av strejkbrytare. Arbetets frihet var därmed erkänd. Föreningsrätten var tydligare uttryckt än i verkstadsavtalet. Klausulen om fackets rätt att vid ett avskedande påkalla undersökning för rättelse klargjorde att föreningsrätten innebär ett skydd för den enskilde arbetaren, inte bara ett erkännande av fackföreningen som förhandlande part. Avtalet var begynnelsen till ett anställningsskydd.

Det har sagts att föreningsrätten kunde ha erövrats på företagsnivå eller branschnivå. Det är sant, men den stora vinsten med decemberkompromissen var att föreningsrätten erkändes av övergripande nationella organisationer och därmed blev en del av det svenska rättsmedvetandet, en princip som ingen öppet ifrågasatte.

Att båda parter grundläggande rättigheter skrevs in i kollektivavtalen innebär att många tvistefrågor undantogs från konflikträtten i ett öppet avtalsläge. Strejker om produktionsfrågor blev otillåtna. Både SAF och LO ansåg att kollektivavtal medför fredsplikt, men SAF drev igenom förbundsavtal som gjorde undantag för sympatiåtgärder.¹⁴ Breda lockouter var arbetsgivarnas effektivaste vapen. LO ansåg att fredsplikten under en avtalsperiod borde gälla utan undantag men nödgades ge med sig. Effektiva sympatiåtgärder kräver bred samordning, vilket gynnade arbetsgivarna i det tidiga skedet. Senare har LO ansett rätten till sympatiåtgärder omistlig, medan arbetsgivarna vill förbjuda dem.

LO klargjorde i efterhand att man inte hade ifrågasatt arbetsgivarnas ”naturliga rätt att bestämma, vilken arbetskraft de vilja ha, och icke gjort anspråk på andel i ledningen av arbetsföretagen”.¹⁵ Orden om arbetsgivarnas ”naturliga rätt” var inte en del av kompromissen. De uttryckte en borgerlig värdering, medbestämmande var inte ett fackligt mål.

Efter decemberkompromissen såg SAF kollektivavtal som en tillgång. Enighet på övergripande nationell nivå om arbetets frihet och arbetsgivarens bestämmanderätt över bemanning och produktion var extremt sällsynt i resten av världen. Danmark var den tydligaste parallellen.

Kompromissen var möjlig därför att den ingicks i ett tidigt skede, innan avtal med skiftande innehåll mellan parterna i företag och branscher hade bitit sig fast. Avtalen i flera hamnar belyser problemet. Stuveribolaget i Malmö hade på 1890-talet låtit hamnarbetarna välja förtroendemän, som bolaget sedan utsåg till arbetsledare, och den ordningen hade antagits också i andra hamnar.¹⁶ Avtalen kunde inte förenas med arbetsgivarens rätt att leda och fördela

14 LO:s verksamhetsberättelse 1906: 19.

15 Nycander 2008: 24.

16 Berg 2011: 216–217.

arbetet. När SAF 1908 krävde att hamnarna skulle anpassas till den gemensamma ordningen blev det öppna strider, som var nära att övergå i en storkonflikt. Det var då strejkbrytarfartyget Amalthea utsattes för ett bombattentat i Malmö.

Sveriges relativa litenhet och snabbheten i händelseutvecklingen 1902–1906 avgjorde. SAF var den offensiva parten. Fackföreningarna kände det som en förödmjukelse att alla kollektivavtal skulle innehålla bestämmelser hämtade från SAF:s stadgar.

Liberalerna i fackföreningsrörelsen

Fackföreningsrörelsen hade ett inledande liberalt skede med verkningar långt in i framtiden. Socialisternas inflytande under 1880-talet var obetydligt, enligt de främsta forskarna på området.¹⁷ De tidiga fackföreningarna bildades främst inom hantverksyrken, där tänkesätt från skråtiden dröjde kvar. De ville samla alla inom yrket oavsett politisk uppfattning. Kravet på en tydlig föreningsrätt väcktes första gången 1882 av en kommitté ”för utredande av fackföreningsidén” med den liberala läkaren Anton Nyström som den tongivande.¹⁸ Sigfrid Hansson, Per Albins bror och ledande LO-man, ansåg ”att fackföreningsrörelsen i vårt land så långt ifrån var socialistisk till sitt ursprung, att det tvärtom tog ganska lång tid och krävdes åtskillig möda, innan de socialistiska idéerna vunno riktigt rotfäste”.¹⁹ Westerståhl skrev att de tidiga socialisterna inte var primärt fackligt intresserade, det viktiga för dem var ”att engagera arbetarklassen i en politisk aktion för att förverkliga socialismen”. Facket skulle vara ”en skola till socialism”.²⁰

Det största fackförbundet var kring sekelskiftet Järn- och metallindustriarbetareförbundet, med drygt 15 000 medlemmar mot drygt 39 000 i hela LO. Järn och metall hade lika många medlemmar som de sexton minsta förbunden tillsammans. Förbundet styrdes från 1894 med fast hand av ordföranden Ernst Blomberg, som följde den reformistiska linje som de liberala fackföreningarna på 1880-talet hade utstakat. Han verkade för en långsiktig uppbyggnad av organisationen, försiktighet med konfliktvapnen och strävan att höja lönerna i branschens låglöne företag. Förbundet hade medlemmar med organisatorisk erfarenhet från nykterhetsrörelsen och 1880-talets liberala arbetarorganisationer. Blomberg avvisade politisk inblandning i den fackliga strategin och ansåg i likhet med liberalerna inom rörelsen att fackföreningarna borde organisera

17 Adlercreutz 1954: 192 refererar till arbeten av Tage Lindbom, Sigfrid Hansson och Jörgen Westerståhl.

18 Adlercreutz 1954: 227. Lindbom 1938: 48–50.

19 Cit. i Jansson 2012: 137.

20 Westerståhl 1945: 29.

alla arbetare oavsett politisk uppfattning och därför måste stå fria från socialdemokratiska partiet.²¹

Landsorganisationen bildades 1898 som ett politiskt projekt. Ordförande blev en socialdemokrat utan facklig bakgrund, Fredrik Sterky. Enligt stadgarna skulle ytterligare två av totalt fem ledamöter i landssekreteriatet (styrelsen) utses av partiet, som därmed var i majoritet. Med 175 röster mot 83 beslöt den konstiterande kongressen att alla medlemsföreningar i LO måste tillhöra partiet. Oppositionen mot tvångsanslutning leddes av Ernst Blomberg, som betraktade partimännen "som en samling fanatiker som varken hörde eller togo skäl". Han hävdade att politiseringen skrämde bort tänkbara medlemmar och att strejkkassorna urholkades när partifolk samlade in pengar från förbundets avdelningar till agitationsfonder och tidningar.²²

Tvångsanslutningen till socialdemokratiska partiet avvecklades redan vid sekelskiftet, men Blomberg och metallarbetarna stannade utanför LO i sex år. Partimännen tvingades till reträtt men lyckades rädda en form av lokal kollektivanslutning. Bengt Schüllerqvist hävdar att partimännen och de fackliga ledarna hade "mycket olika visioner om framtidens arbetarrörelse".²³ Partiet spelade ingen större roll i de processer som ledde fram till det första verkstadsavtalet och decemberkompromissen.

Sigfrid Hansson har beskrivit Dagens Nyheter, Aftonbladet och Fäderneslandet som fackföreningarnas "språkrör" under 1880-talet. Henrik Hedlund i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning informerade i en bok 1885 om den brittiska fackföreningsrörelsen. Han menade att den fria konkurrensen lade en press på arbetarna, vilket krävde en motvikt. Han stödde en hamnstrejk i Göteborg och blev hedersledamot i stuveriarbetarnas fackförening. Liberalen Anton Nyström verkade för att strejkvapnet skulle användas endast av fackföreningar, inte av oorganiserade.²⁴

Liberala fackföreningsmän ville organisera alla som arbetade hos samma arbetsgivare och menade att facket borde vara politiskt och religiöst neutralt. Det ansåg till en början även Hjalmar Branting, till skillnad från August Palm. Under 1890-talet blev Socialdemokraterna dominerande, men det största fackförbundet, Järn- och metall, bjöd fortsatt motstånd mot det politiska trycket.

Strejklandet framför andra

Parterna hade enats om spelreglerna i en atmosfär av kamp och bitterhet, och ända till dess de på 1930-talet började förhandla om ett huvudavtal omtalades

21 Lindgren 1938: 224, 332–236, 342.

22 Schüllerqvist 1992: 44. Lindgren 1938: 342.

23 Schüllerqvist 1992: 46.

24 Nycander 2005b: 99–100.

Sverige som strejklandet framför andra. En forskarrapport 1974 säger att Sverige under 1920-talet hade den högsta strejkkvoten bland 13 jämförbara industriländer. Efter 1945 hade Sverige minst antal strejker bland samma länder.²⁵

Händelser i den fackliga sfären trängde in i politiken. Viktiga exempel är tredagarstrejken för allmän rösträtt 1902, storstrejken 1909, striden om statens neutralitet i konflikter 1926 ("Stripadirektiven"), proteststrejken mot kollektivavtalslagen 1928, Ådalen 1931 och tvisterna under 1930-talet om tredje mans rätt.

Intressekampen på arbetsmarknaden under 1920-talet vållade missämja. Högern var lierad med arbetsgivarna, Socialdemokraterna med fackföreningarna, men i riksdagen måste båda partierna argumentera utifrån statens neutralitet om de ville ha liberalernas stöd i voteringar. Två socialdemokratiska regeringar under 1920-talet avgick, 1923 respektive 1926, på grund av partiernas motstridiga tolkningar av statlig neutralitet.

Det spelade en roll att framträdande jurister, även efter Staaffs död 1915, utformade den liberala politiken i arbetsmarknadens rättsfrågor. Eliel Löfgren var en ansedd advokat. Jakob Pettersson, borgmästare i Södertälje, var huvudansvarig för kollektivavtalslagen i Carl Gustaf Ekmans regering 1926–28. Liberala publicister som Ernst Beckman, Otto von Zweigbergk och Mauritz Hellberg försvarade de fackliga fri- och rättigheterna. Mest sakkunnig i den kretsen var Erik Benjamin Rinman, politisk skribent först i Svenska Dagbladet och sedan i Stockholms-Tidningen från 1906 till 1932, under två decennier som huvudredaktör. S-T var då överlägset störst i dagspressen. Rinman var engagerad i Centralförbundet för socialt arbete och gav där ut två skrifter om kollektivavtal. Han ställde sitt hopp till "den frivilliga arbetsrättens egen utveckling", "en fritt framväxande och genom förefintliga sociala maktfaktorer skapad sedvanerätt".²⁶ Det liberala mittfältet hade starka och respekterade företrädare.

Kommunisterna erkände inga regler för klasskampen. Det utlöste så småningom starka motåtgärder från LO, pådriven av den socialdemokratiska ledningen. Oron på arbetsmarknaden skadade arbetarrörelsen, särskilt i valet 1928.²⁷

Fackets övergripande mål var att organisera arbetarna. Hög konfliktnivå var inget hinder, snarare tvärtom: bara medlemmar fick understöd i arbetskonflikter. Strejkdrabbade företag sökte sig till SAF för att få förhandlingshjälp och

25 Cit. i Jansson 2012: 20. Se även Swenson 2002: 74. "Swedish workers of the 1920s and the 1930s once acquired a reputation in some analyses as about the most militant in the entire world." Swenson påpekar att en tredjedel av de arbetare som berördes av arbetsnedläggelser var lockoutade eller indragna i blandade konflikter; "much of the militancy [...] belonged to employers". Simonson 1989, s. 37, hävdar att arbetskonflikterna i Sverige saknade motstycke i andra länder under 1900-talets tre första årtionden.

26 Nycander 2005b: 115–117.

27 Nycander 2002: 61–62.

konfliktbidrag. Som medlemmar blev de bundna av branschens kollektivavtal, som föreskrev föreningsrätt. Då blev det lättare för facket att organisera arbetarna.

Inom SAF bildades branschförbund som verkade för riksgiltiga kollektivavtal redan 1905–1909.²⁸ Organisationerna på bägge sidor hade intresse av att öka kollektivavtalens täckningsgrad, vilket medförde en kumulativ, självförstärkande medlemstillväxt på bägge sidor.²⁹ Riksavtalen syftade till att arbete av visst slag skulle ha ett fast pris. Företagen skulle konkurrera om arbetskraften på lika villkor.

Den strategin hade stöd i den ekonomiska teorin. I sin bok "Socialpolitik" 1902 hyllade Gustav Cassel fackföreningar som avstod från att försöka begränsa inflödet av arbetskraft på arbetsmarknaden. Han menade att arbete av visst slag bör ha ett enhetligt pris, som kan läggas till grund för beräkning av produktionskostnader. När arbetsgivare inte kan konkurrera om arbetare till lägsta möjliga lön skapas nya villkor för urvalet, "och de egenskaper detta urval framdriver är just sådana, som behövas för ett verkligt industriellt framåtskridande", medan underbudskonkurrens mellan arbetare "gör avgjord skada". Priset på arbete borde alltså regleras. Cassel underkände "en gammalliberal, formell uppfattning av begreppet frihet".³⁰

Ett starkt kollektivavtalssystem gör underbudskonkurrens till ett undantag. SAF ville ha det så. Företagen borde konkurrera på lika villkor, löner borde betalas i pengar så att de blev jämförbara. Branschförbunden inom SAF hade inget intresse av en låglönekonkurrens mellan medlemsföretagen, det skulle försämra möjligheten för branschens arbetsgivare att locka dugande medarbetare i konkurrens med andra branscher. Ju mer kollektivavtalen bredde ut sig, desto mer togs detta tänkesätt för givet. Företag borde konkurrera med effektivitet, inte med låga löner.

I Sverige fanns i början av 1900-talet ett antal snilleföretag med potential att bli världsledande. Skogen och malmen var grunden för en stor del av exporten. Men den industriella infrastrukturen var svag och produktiviteten markant lägre än i Storbritannien, Tyskland, Österrike, Holland, Belgien och Schweiz och endast 40 procent av den i USA.³¹

Sverige hade under hela perioden 1850–1910 ett stort underskott av sparande. Tillväxten måste till stor del betalas med lån från utlandet och utländska investeringar.³²

Den konkurrensutsatta industrin var den styrande kraften i SAF och Verkstadsföreningen. Företagen klämdes från två håll. De måste ha låga kostnader

28 Åmark 1986: 89–90.

29 Westerståhl 1945: 31.

30 Cit. i Nycander 2005a: 23–25.

31 Swenson 2002: 77.

32 Schön 2000: 239.

för att hävda sig på världsmarknaden, samtidigt måste industriarbetarnas löner vara konkurrenskraftiga på arbetsmarknaden. Industrin växte snabbt. På eva år, från 1896 till 1907, ökade antalet industriarbetare från 230 000 till 330 000.³³ En svag befolkningsutveckling gjorde arbetskraften till en knapp resurs, många yngre män försvann till Amerika. Emigrationsutredningen tillsattes 1907.³⁴

Industrin måste höja produktiviteten, vilket motiverade en entydig regel om arbetsgivarens rätt att styra verksamheten i företagen.³⁵ Ett företag skulle inte behöva förhandla om rationaliseringar och bemanning. Stridsåtgärder mot uppsägningar kunde inte tillåtas.

Den skyddade sektorn – byggindustri, detaljhandel, transporter med mera – kunde vältra över kostnadshöjningar på konsumenterna. För den konkurrensutsatta industrin var det därför viktigt att kontrollera inte bara egna lönekostnader, den behövde få grepp om löneutvecklingen i stort. Ordet industrinorm fanns inte då, men behovet av en sådan var detsamma som idag.

I utgångsläget hade arbetsgivarna varit patriarkaliska och antifackliga. Men vid tiden för decemberkompromissen hade de inte bara erkänt facket legitimitet utan också börjat se kollektivavtal som ett medel att stärka företagen.

”Arbetsgivarna anslöt sig till kollektivavtalslinjen för att få enhet i löner och arbetsvillkor”, skriver Söderpalm.³⁶ SAF hade som mål, påpekar Klas Åmark, ”att driva igenom riksavtal och löneutjämningar mellan olika grupper och orter”.³⁷ Det krävde sammanhållning, stark organisation och disciplin. SAF tillät inte medlemsföretagen att betala arbetarna mer än avtalslönen utan medgivande från central nivå.³⁸ Det fackliga trycket gav SAF makt att samordna företagen i avtalsfrågor.

Under 1908 föll exporten med sex procent, och nedgången fortsatte 2009. Arbetsgivarna drev igenom lönesänkningar, medan missnöjet på arbetsplatserna underblåstes av ungsocialisterna. Sommaren 1909 pågick konflikter med tillsammans 2 500 strejkande. Det gav SAF anledning att utlysa sympatilockouter som stegvis skulle omfatta 82 000 arbetare. Ett av målen var att skapa en enhetlig förhandlingsordning inom SAF-LO-området.³⁹

LO:s landssekreteriat föreslog representantskapet att uppmana ”samtliga medlemmar, att samfällt och på en gång nedlägga arbetet, som en protest mot Svenska Arbetsgivareföreningens upprepade lockouthot”. Strejken skulle

33 Åmark 1986: 87.

34 Swenson 2002: 77–82. Författaren beskriver utförligt vad exportindustrins utsatta läge i Sverige betydde för de fackliga relationerna i det tidiga skedet.

35 Swenson 2002: 78–79.

36 Söderpalm 1980: 13.

37 Åmark 1994: 140.

38 Swenson 2002: 87.

39 Schiller 1967: 114. Swenson 2002: 84.

drabba alla arbetsgivare, trots att fredsplikten i en del avtal var ovillkorlig.⁴⁰ En sådan strejk föll utom ramen för facklig reformism. Den inspirerades av en internationell diskussion om generalstrejken som ett medel för en allmän omstörtning. Bernt Schiller framhåller att själva storstrejksideologin var en avgörande faktor 1909. Aktivister drev på, men det fanns också ett brett stöd på arbetsplatserna för storstrejken som det yttersta medlet. LO-kongressen 1906 hade godkänt storstrejk som ett möjligt svar på lockouter.⁴¹

Arbetarna förlorade, storstrejken ebbade ut, ingen uppgörelse kom till stånd. LO förlorade nästan hälften av medlemmarna, storstrejk var därefter ingenting som frestade arbetarna.

Industrin och dess anställda drabbades på nytt i depressionen 1920–21, då industriarbetarnas löner sänktes med 35 procent, i många fall efter uppsägningar och öppna konflikter, medan löner och sysselsättning i den skyddade sektorn var tämligen opåverkade.⁴² Samma snedvridande effekt hade trettioårsdepressionen. En byggnadsarbetare i Stockholm tjänade enligt avtal lika mycket som två metallarbetare. Arbetsgivarna krävde att bygglönerna skulle anpassas nedåt, vilket ledde till en allmän bygglockout under tio månader. Inför ett hot om en ytterligare upp-trappning antogs till sist ett medlingsbud med stora bygglönesänkningar.

Näringslivet och fackföreningsrörelsen hade ett gemensamt problem med en nyckfull, irrationell löneutveckling.⁴³

Rimligt rättvisa löner förutsätter att arbetsgivaren har styrkan att bjuda motstånd mot fackliga särintressen. Jag intervjuade en gång Metallordföranden Leif Blomberg, som ansåg att ”det värsta som finns är en svag arbetsgivare!” För fackliga reformister är detta en viktig insikt. En bred fackföreningsrörelse kan inte hållas ihop om solidariteten brister mellan arbetsgivarna. Vill facket rätta till irrationella löneskillnader måste de ha arbetsgivarna med på vagnen.

Året efter bygglockouten inleddes de kontakter som utmynnade i huvudavtalet. Den första motionen om solidarisk lönepolitik väcktes vid LO-kongressen 1936.

Peter A. Swenson beskriver de svenska arbetsgivarnas motiv för att tillgripa sympatilockouter:

They [the lockouts] gave organized capital in Sweden the ability to hammer unions into a shape that made them useful as partners in centralized regulation of labor markets. The leadership of the unions, closely tied to the Social Democratic party, was by no means fully resistant to movement in the direction employers wanted to go. What stood in their way was lack of control over

40 Schiller 1967: 227, 234.

41 Schiller 1967: 234–235.

42 Lundberg 1983: 42.

43 Swenson 2002: 120. Nyman 1947: 179–182.

decentralized militancy in the ranks. Consequently [...] labor leaders may have sometimes welcomed lockouts, or threats thereof. The rattling of employers' mighty sword gave them an ideologically respectable pretext to intervene against disruptive rank-and-file militancy.⁴⁴

SAF verkade för branschavtal med åtföljande fredsplikt, och fackföreningsrörelsen anpassade sig i eget intresse. I både centrala och lokala förhandlingar tjänade arbetarsidan på att företrädas av en gemensam organisation, ett industriförbund, i stället för av fyra eller sex yrkesförbund. Arbetsgivarna pressade facket att agera mer strategiskt och samordnat.

SAF ville begränsa arbetsersättningen till den kontanta lönen och motarbetade förmåner som subventionerade bostäder, odlingslotter och annat som gjorde löner svåra att jämföra. Det lade samtidigt huvudansvaret för den sociala tryggheten på det allmänna, vilket stämde med arbetarrörelsens reformidéer.⁴⁵

Vägen till Saltsjöbadsavtalet

När arbetsgivarna bejakade kollektivavtal och föreningsrätt hade de intresse av att fackföreningarna var representativa för de anställda och leddes av reformister, ”vanligt folk”, som ville ha goda relationer till förmän och arbetsgivare. Efter partisprängningen 1917 hade den radikala vänstern stort inflytande. LO-ledningen ville undvika en öppen brytning och avstod länge från att ta strid mot de militanta, men ABF, Brunnsviks folkhögskola och i synnerhet tidningen Fackföreningsrörelsen, med Sigfrid Hansson som redaktör, verkade för en långsiktig reformistisk skolning av medlemmar och förtroendevalda.⁴⁶ Efter Socialdemokraternas förlustval 1928 inledde LO en skoningslös kampanj mot kommunismen i de fackliga leden. I samma skede togs kontakter mellan SAF och LO i den så kallade arbetsfredskonferensen, som den nya högerregeringen hade inbjudit till. Dialogen gällde bland annat rationaliseringar med konsekvenser för personalen.⁴⁷ Theodor Adelswårds och F. E. Bergs strategi att göra facket till en partner visade tecken på framgång.

I samhällsdebatten ansågs den svenska arbetsmarknaden djupt problematisk, ingen kunde ana att den snart skulle bli ett internationellt föredöme. I riksdagen var tålmodet med arbetskonflikterna på upphållningen. Rätten för tredje man att erkännas som neutral och därmed fredad från stridsåtgärder var en tvistefråga. Skulle en oorganiserad anställd som vägrade lyda en facklig

44 Swenson 2002: 73–74.

45 Swenson 2002: 43.

46 Jansson 2012: 96–121.

47 Johansson 1989: 63–67.

blockad anses som neutral tredje man? Frågan tycktes olöslig, tredje mans rätt hamnade i ett dödläge, och det gjorde också samhällsfarliga konflikter.

På riksdagens begäran tillsatte regeringen en kommitté, kallad Mammututredningen, som i slutet av 1935 efterlyste en lösning i parternas egen regi. I andra hand föreslog man lagstiftning. Inte långt därefter började SAF och LO förhandla.

Arbetsgivarna var i mångt och mycket facketes vägvisare. Regler och praxis som SAF verkade för, sedan man bejakat föreningsrätten, tjänade i det långa loppet även de fackliga intressena. Det gällde rätten till sympatiåtgärder och centraliseringen av förhandlingar och avtal. Att LO efter storstrejken inledde en övergång från yrkesförbund till industriförbund var en anpassning till arbetsgivarna.⁴⁸ Även sådant som verkar antifackligt, som arbetsgivarnas ensamrätt att leda och fördela arbetet, var i praktiken inget problem, eftersom fackföreningsrörelsen var splittrad i fråga om industriell demokrati. Ett statligt kommittéförelslag 1923 om driftsnämnder i företag med minst 25 arbetare väckte motstridiga känslor inom LO. Diskussionen vittnade om en övervägande negativ inställning. Frågan drevs av politiker, främst Ernst Wigforss, men när kommittéförelslaget togs upp i en riksdagsmotion var intresset svagt, ingen yrkade bifall.⁴⁹

Decemberkompromissen 1906 förbjöd closed shop. Det var ingen stor facklig uppoffring, när arbetsgivarna samtidigt erkände föreningsrätten. Det var logiskt att dessa frågor löstes tillsammans. Svenska fackföreningar fick en stark medlemsutveckling utan obligatoriskt medlemskap.

Något som saknades i decemberkompromissen var ett anställningsskydd, utom då ett avskedande kränkte föreningsrätten. En del avtal innehöll regler om turordning vid nerdragningar, men på övergripande nivå var frågan olöst till 1938. Sedan 1909 hade SAF velat ha en gemensam, avtalad förhandlingsordning, och även den frågan löstes i Saltsjöbadsavtalet.

Enligt Westerståhl hade SAF "stor del i utbyggandet av arbetarsolidariteten".⁵⁰ Genom huvudavtalet blev LO mer jämställd med SAF som en samordnande kraft. Peter A. Swenson kommenterar:

Organized capital in Sweden wanted strong unions, and when they got them, they did not regret the consequences [---] Making virtue out of necessity, employers saw in the national unions a potential ally in securing managerial absolutism. [---] In the course of time, organized capital in Sweden acquired a distinct liking for the Social Democratic labor movement, at least in comparison to the alternative, including no unions at all.⁵¹

48 Westerståhl 1945: 45.

49 Schiller 1973: 322–329.

50 Westerståhl 1945: 58.

51 Swenson 2002: 76.

De ledande i SAF var inte i politisk mening progressiva, deras engagemang gällde företagen och Sveriges utveckling som industrination, men omständigheterna gjorde dem till den svenska arbetsmarknadsmodellens arkitekter.

Lagstiftning och samhällsinstitutioner var ännu 1938 borgerligt präglade. Lagen om kollektivavtal 1928 antogs av en borgerlig majoritet under högljutt motstånd från Socialdemokraterna och LO men blev snart allmänt accepterad.

President Roosevelts kommission 1938 tog särskilt intryck av två saker. Den ena var att det i Sverige inte förekom någon nämnvärd diskriminering av fackligt organiserade arbetare, vilket berodde på att arbetsgivarna hade accepterat att förhandla med starka fackföreningar. Det andra var att fackföreningarna inte krävde att arbetsgivare skulle pressa anställda att gå med i facket. ”The closed shop is not a significant issue in Sweden.”:

Although strikes and lockouts still occur in Sweden, they occur within the framework of a voluntary system of collective bargaining in which the settlement of differences by methods of persuasion rather than by force has become the order of the day.⁵²

Där syntesen av föreningsrätt och arbetets frihet aldrig kom till stånd – det stora flertalet länder – blev den ursprungliga antagonismen mellan arbetsgivare och fackföreningar bestående. Runtom i världen tar man för givet att företagen vill slippa förhandla med självständiga fackföreningar och ger vika bara på grund av hot om stridsåtgärder eller fackligt inspirerad lagstiftning. Facket har där långt färre medlemmar än i Norden, och strejker är ofta politiska protester mot budgetnedskärningar och strukturreformer.

Inte mycket tydde på att SAF och LO skulle kunna enas om nya spelregler. Ådalen 1931, byggkonflikten och striden i riksdagen om tredje mans rätt tycktes vittna om olösliga motsättningar. Men bakom fasaden växte insikten om gemensamma intressen, och hotet i Mammututredningen om en tvingande fredsagstiftning togs på allvar.⁵³

Huvudavtalet innehöll en förhandlingsordning för lokal och central tvistlösning. Möjligheten till fredlig uppgörelse skulle prövas innan man varslade om stridsåtgärder eller gjorde anmälan till Arbetsdomstolen. Tio paragrafer drog upp gränsen mellan tillåtna och otillåtna stridsåtgärder. En viktig nyhet gällde skyddsarbete under konflikter; en strejk fick exempelvis inte leda till att maskiner förstördes. Parterna inrättade Arbetsmarknadsnämnden, som skulle pröva bland annat om stridsåtgärder rörde viktiga samhällsfunktioner och vara skiljedomare i tvister om uppsägningar. Huvudavtalet var ett genombrott för anställningsskyddet. Tvister om avskedanden och turordning löstes

52 Report of the Commission on Industrial Relations in Sweden with Appendices, 1938.

53 Casparsson 1948: 444–445. Nycander 2008: 72–73.

sedan i praktiken genom förhandlingar; endast få sådana fall fördes vidare till Arbetsmarknadsnämnden.

Den hårdaste nöten var tredje mans rätt. Den gällde framför allt om oorganiserade anställda som utför blockerat arbete kunde räknas som neutrala och skyddas från fackliga repressalier. Huvudavtalet innehöll en elegant kompromiss. LO fick gehör för att den som utför blockerat arbete inte i något fall skulle räknas som neutral tredje man. Å andra sidan förbjöds all vedergällning när en konflikt avslutats. Krav på avbön och uthängning av osolidariska arbetare fick då inte förekomma. Kompromissen hade knappast kunnat växa fram i ett riksdagsutskott, bara parterna hade den rätta förstäelsen. Efter 1938 var strejk-bryteri aldrig ett allvarligt tvisteämne mellan SAF och LO.

LO uppmanade förbunden att anta huvudavtalet som kollektivavtal. I representantskapet var rösterna 65 mot 23. Till de missnöjda hörde främst byggnads- och transportarbetarna, de grafiska facken och hotell- och restauranganställda. Kommunisterna och syndikalister opponerade sig frenetiskt.⁵⁴

Även en kritiker av Saltsjöbadstraditionen som Sten Edlund, LO-jurist på 1970-talet och en tänkare bakom medbestämmandelagen, fann att huvudavtalet var "ett förnämligt aktstycke, sorgfälligt genomtänkt och utformat".⁵⁵

Självförstärkande medlemsutveckling

Hur påverkade det första verkstadsavalet och decemberkompromissen fackets medlemsutveckling? Vad säger jämförelser med andra länder? Turbulensen i samband med storstrejken och första världskriget gjorde alla siffror svårtolkade. Belysande är däremot utvecklingen under 1920-talet. Anders Kjellberg har jämfört de fackliga medlemsantalen i tolv länder, varav tio i Europa. Nivåerna är ofta inte jämförbara; vissa siffror avser endast industriarbetare, andra avser alla arbetare, alla löntagare eller alla arbetare utanför jordbruket. Det mest slående är att endast Sverige hade en markant ökning av andelen fackligt organiserade under 1920-talet: för industriarbetare från 41 till 63 procent och för samtliga arbetare från 31 till 45 procent. För arbetare i SAF-anslutna företag lär siffran vara väsentligt högre. Australien hade en ökning från 42 till 44 procent. Övriga länder hade minustal, flertalet höga sådana. Under 1930-talet var Sverige det stora undantaget, Tätpositionen behöll Sverige under lång tid.⁵⁶

En så markant skillnad mellan Sverige och omvärlden förklaras bäst av att de generella villkoren för facklig verksamhet var annorlunda här. Att både arbetsgivare och fackföreningar verkade för bred täckning av kollektivavtalen, att föreningsrätten skyddade fackligt aktiva arbetare mot repressalier, att

54 Westerståh: 1945: 206–207.

55 Edlund 1989: 53, 55, 66.

56 Kjellberg 1983: 50, 270.

förhandlingar branschvis lyfte bort ömtåliga tvister från den lokala arbetsplatsen – allt detta gynnade den fackliga organiseringen. Talrika strejker och lock-outer var inget hinder, konfliktrisken gjorde det tryggast att vara med i facket.

Även arbetsgivarförbunden växte. Vad gjorde ett oorganiserat företag när facket hotade med strejk? Antagligen tog man kontakt med SAF för att få konfliktunderstöd och förhandlingshjälp. Genom medlemskap blev företaget automatiskt bundet av det gällande kollektivavtalet, som föreskrev föreningsrätt. Det underlättade för facket att organisera alla eller de flesta anställda. Organisationerna på båda sidor växte i en självförstärkande kumulativ process.

Anders Kjellberg skriver att de motstående klassernas intressen inom vissa gränser kan sammanfalla, till exempel kring ökad ekonomisk tillväxt. Ibland kan det finnas en materiell grund för samarbete mellan arbete och kapital. ”Klasskampen är inte alltid ett nollsummespel...”⁵⁷ Inte alltid – men alltså oftast? I så fall borde arbetarna normalt önska sig att facket ska ha övertaget. Idealet är en motpart som förmår bjuda endast ett måttligt motstånd mot fackliga krav och påtryckningar. Mot detta står Metallordförandens erfarenhet att ”det värsta som finns är en svag arbetsgivare”. Om en arbetsgivare inte förmår bjuda motstånd får båda parter problem. Lättvunna segrar gynnar lättsinnet, kraven blir orealistiska, jobben äventyras.

Sverige avvek sedan 1905–06

I Amerika är arbetsgivarföreningar med uppdrag att förhandla en så gott som okänd företeelse, förhandlar gör man företagsvis. Eftergifter för facket medför kostnader, som kan försvaga företagets konkurrensläge. Amerikanska företag har sina viktigaste konkurrenter inom landet och känner inte som de svenska behovet av ett gemensamt ”märke”. De hanterar löner och arbetsvilkor som konkurrensmedel.

Flera forskare har hävdat att huvudavtalet 1938 var den svenska modellens födelse.⁵⁸ Det är en tankefigur som skymmer sikten bakåt till åren 1902–1906. Som USA-kommissionen fann 1938 var det mest påfallande i Sverige att parterna gemensamt bejakade både föreningsrätten och arbetets frihet. Det som gjorde Sverige mest olik andra länder fanns i det första verkstadsavtalet och decemberkompromissen. Det tog tid, men 1938 hade fackliga relationer utvecklats till ett uppenbart *win win*-spel.

Den svenska modellen har tolkats sociologiskt. Arbetarklassen var etniskt och religiöst homogen, och i Sverige fanns en tradition av fria sammanslutningar. Detta är i och för sig relevant, men det ger ingen ledtråd om man vill

57 Kjellberg 1983: 8–9.

58 Åmark 1994: 255–256. Kjellberg i TCO Tidningen 24/11, 2011.

förstå exempelvis hur ett land med exceptionellt många arbetskonflikter snabbt kunde övergå till mönstergill arbetsfred.

Referenser till arbetsrätten, till exempel standardverket av Axel Adlercreutz, är sällsynta i den sociologiskt inriktade forskningen. Diskussionen om tredje mans rätt under 1930-talet berörs på sin höjd i förbigående, trots att den ger en nyckel till förståelsen av det som hände 1938.

Hur mycket betydde föreningsrättens genombrott 1905–1906? En återkommande misstolkning är att arbetsgivarnas acceptans, redan tidigare, av kollektivavtal innebar ett erkännande av föreningsrätten. Klas Åmark skriver: "[N]är arbetsgivarna väl accepterat kollektivavtalssystemet, var steget in i organisationen litet för den enskilde arbetaren, som då inte behövde frukta repressalier från arbetsgivarna."⁵⁹ Så var det inte. Rätten att fritt avskeda var en av arbetsgivarnas huvudprinciper. Adlercreutz sammanfattar läget före decemberkompromissen:

Man var villig att släppa fram fackföreningarna till medinflytande, men blott beträffande arbetsvillkoren, icke i fråga om valet av arbetskraft... För fackföreningarna var det med hänsyn till arbetsgivarnas inställning av största vikt att förmå dessa att gå med på uttryckliga bestämmelser om föreningsrättsskydd.⁶⁰

Åmarks missuppfattning förringar decemberkompromissen, som gjorde föreningsrätten, hel och odelbar, rättsligt bindande.

I delar av arbetarrörelsens litteratur är decemberkompromissen en pinsamhet, något man helst inte talar om. Lars Olsson och Lars Ekdahl nämner den på några rader i översiktsverket "Klass i rörelse. Arbetarrörelsen i svensk samhällsomvandling". Uppgårelsen 1906 sägs visa att klassarbete av samma slag som i Danmark var en illusion. Huvudavtalet 1938 betecknas som "[d]enna första centrala partsöverenskommelse om arbetsmarknadens spelregler".⁶¹ Genombrottet 1905–1906 raderas.

SAF och LO ense om trygghetsreformer

Den svenska modellen konsoliderades under andra världskriget. Den kommunistledda Metallstrejken 1945, som blev ett misslyckande, avskräckte från nya öppna konflikter under lång tid.

Tore Sigeman har påpekat att Saltsjöbadsavtalet följdes av cirka tre decennier av "programmatisk passivitet från lagstiftarens sida".⁶² Det gällde den kol-

59 Åmark 1986: 83.

60 Adlercreutz 1954: 244–245.

61 Olsson & Ekdahl 2002: 35, 84.

62 Sigeman 1995: 18.

lektiva arbetsrätten, däremot inte veckoarbetstid, semester, sjukförsäkring med mera. Ibland var parterna överens om att låta lag och kollektivavtal komplettera varandra, till exempel i fråga om arbetarskyddet.

Peter A. Swenson har visat att SAF gillade besluten om folkpensionen 1913 och försäkringen mot arbetsolycksfall 1916. Enligt SAF var den sistnämnda mer gynnsam för arbetarna än motsvarande försäkring i något annat land och en välkommen lindring av företagens utgifter för skador. Ordföranden Hjalmar von Sydow menade att Tyskland under Bismarck hade visat värdet av socialförsäkringar, inte minst som en broms på emigrationen. SAF resonerade pragmatiskt, inte gammalliberalt.⁶³

De ömtåligaste sociala bidragen gällde arbetslösa. Partsintressena kolliderade under 1920-talet, när offentliga bidrag kunde misstänkas fungera som konfliktunderstöd. Trygghetsfrågor vållade i allmänhet inga motsättningar mellan arbetsgivarna och arbetarrörelsen. Om den storpensionsreformen 1946 yttrade sig SAF och LO så likartat att Dagens Nyheter i en ledare gissade att det fanns en hemlig överenskommelse.⁶⁴ SAF deltog i regeringens förberedelser för sjukförsäkringsreformen 1955, som införde principen om ersättning för inkomstbortfall. SAF gav sitt fulla stöd, medan Högern röstade nej.

Flertalet arbetare hade ännu på 1950-talet endast folkpension, medan tjänstemän som regel hade inkomstrelaterade tilläggspensioner. I en folkomröstning hösten 1957 stod tre förslag mot varandra. I samtal med arbetsgivarna argumenterade LO:s ordförande Arne Geijer häftigt emot folkomröstningen. När resultatet förelåg – flest röster men inte majoritet för det socialdemokratiska förslaget – ansåg han att ”det är förfärligt vad politikerna kan ställa till”. Några veckor senare hoppades han fortfarande att LO och SAF tillsammans skulle hitta något sätt att få bort politikerna ur bilden, i vart fall när det gällde pensionssystemets närmare utformning.⁶⁵

Efter ett extraval till riksdagens andra kammare i juni 1958 antog riksdagen en lag om allmän tilläggspension (ATP) enligt socialdemokraternas riktlinjer.

Vad som särskilt hade oroat arbetsgivarna var fonderna i ATP-systemet. Kort efter extravalet besökte Arne Geijer SAF-chefen Bertil Kugelberg. Peter A. Swenson har tagit del av Kugelbergs minnesanteckningar från deras samtal. Geijer anförtror Kugelberg att han föredrog förhandlingar framför lagstiftning:

But the Social Democratic Party had irrevocably hijacked the issue, and carried on with legislation. Be that as it may, Geijer reassured Kugelberg, the labor confederation had exactly the same interest as Sweden's capitalists regarding how to administer the new pension funds, the issue that aroused employers' anxiety

63 Swenson 2002: 247–248.

64 Swenson 2002: 260–265.

65 Swenson 2002: 286.

the most. He kept Kugelberg up to date on his successful efforts to secure those interests.⁶⁶

Pensionsstriden lärde en ny generation politiker att det innanför SAF-LO-hägnen fanns rika möjligheter till partipolitisk profilering. Det lockade främst Socialdemokraterna, som vunnit mest, och Folkpartiet som förlorat mest.

SAF stod för solidaritet mellan arbetsgivare och övergripande kontroll över lönekostnader. Arbetsgivarintresset talade för centrala, helst samordnade löneförhandlingar och generella, skattefinansierade trygghetssystem. Swenson betecknar denna filosofi som *solidarism*. Alternativet är *segmentalism*, som är en stark arbetsgivartradition i Amerika. Segmentalister ser löner och anställningsförmåner som konkurrensmedel och väljer bort samverkan mellan företag i sådana frågor. Av liknande skäl föredrar segmentalister trygghetssystem i företagsregi framför statliga försäkringar. Det kan vara en naturlig hållning i ett land där det enskilda företagens hemmamarknad oftast är mångdubbelt större än den möjliga exporten. I Sverige är industriföretagens exportberoende så stort att behovet av gemensam kontroll över kostnaderna tar över.

Svenska arbetsgivares *solidarism* var därför mer ursprunglig än fackföreningsrörelsens solidariska lönepolitik. Båda erbjöd tankemodeller som gjorde att nyckelpersoner i SAF och LO kunde finna varandra.

När modellen bröts itu

Under ett kvartssekel efter 1945 var sysselsättningen och tillväxten hög och jämn. På 1960-talet blev den aktiva arbetsmarknadspolitiken, som både SAF och LO gillade, ett mönster för omvärlden. Samtidigt anmälde sig en rad problem: skillnader i sociala villkor mellan tjänstemän och arbetare, förhandlings- och strejkrätt för offentliganställda från 1965 och klasskampens återkomst i den politiska opinionen. Gruvstrejken vid statliga LKAB kring årsskiftet 1969–70 utlöste en störtflod av otillåtna strejker med åtföljande löneglidning inom främst industrin. Problemen fanns i huvudsak inom det kollektiva systemet, och traditionen bjöd att politikerna inte skulle blanda sig i.

Men staten som landets största arbetsgivare ledde budgivningerna i flera avtalsrörelser med början 1970, vilket starkt gynnade de lågavlönade och gav impulser till breda kostnadshöjningar. Inflationen drev upp marginalskatterna, vilket regeringen försökte kompensera genom ”statlig inkomstpolitik”: överenskommelser mellan regeringen och löntagarsidan om återhållsamma lönehöjningar i utbyte mot skattelättnader. Det fungerade inte alls, på det sättet gick det inte att styra lönebildningen.⁶⁷

66 Swenson 2002: 268.

67 Nycander 2002: 152–159.

En lärdom av 1950-talets pensionsstrid var att det parti som väcker en populär löntagarfråga har chansen att vinna ett val. I början av 1970-talet hotades det fackliga områdets autonomi av konkurrensen mellan främst Socialdemokraterna och Folkpartiet om sådant som av tradition hörde hemma hos arbetsmarknadens parter: framför allt anställningsskydd och medbestämmande.

I Makten över arbetsmarknaden ägnade jag hundra sidor åt tillkomsten av den nya kollektiva arbetsrätten under 1970-talet, då ett mellan parterna neutralt regelverk ersattes av en maktlagstiftning, som ensidigt gynnade facket. Sedan länge pågick en diskussion om företagsdemokrati och brister i arbetsmiljön, men LO var försiktig och angelägen att ha kvar förtroendekontraktet med arbetsgivarna, medan Olof Palme internt efterlyste ”en direkt konflikt med storföretagsamheten”.⁶⁸ Den för framtiden viktigaste frågan gällde anställningsskyddet, där SAF och LO sedan 1938 var överens om en lösning genom avtal och bestämt avvisade folkpartimotioner om lagstiftning ännu så sent som 1968. Under Olof Palme som ny statsminister 1969 tillsatte regeringen en utredning med uppdraget att föreslå en lag om anställningsskydd. I den frågan pågick en maktkamp bakom kulisserna mellan regeringen och LO. Först sedan utredningen lagt fram ett lagförslag 1973 tog LO tydligt ställning för lagstiftning.

Min bild av åsiktskonflikten mellan LO och regeringen bekräftades några år senare av ett förut okänt dokument. I sin Palmebiografi berättar historikern Kjell Östberg att han i State Departments arkiv i Washington funnit en märklig diplomatrapport:

Den amerikanske ambassadören rapporterar hösten 1965 hem till Washington att LO-ordföranden Arne Geijer anförtrott honom ”med låg röst... att fackföreningsrörelsen i Sverige inte ville att Palme skulle ta över ledarskapet i partiet. Det skulle inte vara bra för det svenska systemet att skapa kompromisser mellan fack och arbetsgivare och även regeringen – det skulle i själva verket vara svårt att få den svenska modellen att fungera under Palme”.⁶⁹

Vad fruktade Geijer, närmare bestämt? Troligen att Palme som partiledare och statsminister skulle politisera frågor inom det fackliga reviret och kanske även ta kommandot över opinionsbildningen på arbetsplatserna. LO skulle ha svårt att tacka nej till arbetarvänlig lagstiftning, även om den äventyrade det goda samspillet med SAF och bröt mot fackliga prioriteringar. Det var också så det blev.

Från 1973 ändrades LO:s hållning, Relationen till arbetsgivarna tycktes inte längre viktig, i stället gällde det att vinna så stora fördelar som möjligt genom lagstiftning. Litet senare föreslog man socialisering på bred front genom löntagarfonder – utan att konsultera partiledningen. Man anar ett

68 Nycander 2002: 301.

69 Östberg 2008: 378.

samband. Palme fick det han internt hade efterlyst – en direkt konflikt med storföretagsamheten.

Under drygt ett kvartssekel föll Sverige från fjärde till artonde plats i OECD:s rankinglista över BNP per capita.⁷⁰ Hög inflation, svag utveckling av produktiviteten, snabb tillväxt av offentlig sektor och sociala transfereringar, underskott i bytesbalans och statsfinanser, bittra motsättningar inom och mellan de två sfärerna, den politiska och den fackliga – allt vittnade om att den svenska modellen var i upplösning.

En ny start, brett förankrad och lyckosam

Vad var specifikt svenskt i det som utspelade sig mellan gruvstrejken och 500 procents ränta 1992?

En indikation på vad som blivit fel ges av de åtgärder som under 1990-talet fick Sveriges ekonomi på fötter. Flera av dem rörde inte arbetsmarknaden, till exempel riksdagens nya budgetordning, nedskärning av bostadssubventioner, vidgat ansvar för Riksbanken och väsentligt krympta pensionsåtaganden. Viktiga mål var låg inflation och balans i de offentliga finanserna. Sådant har många länder gjort och även lyckats med. I Sverige hade det inte varit möjligt om inte parterna dessutom hade reformerat lönebildningen och återskapat en fungerande förhandlingskultur. Det kollektiva systemet var starkare än på andra håll och hade i det längsta blockerat en ”normal” krispolitik med stabilt penningvärde som centralt mål. Det fanns i Sverige mer kraft än på andra håll bakom motstridiga krav i fördelningsfrågor och mindre acceptans av arbetslöshet.

Sönderfallet under 1970- och 80-talen rörde sig om vilda strejker satta i system, hög löneglidning, följsamhetsgarantier, sammankoppling av löneavtal och skattelättnader, underskott i offentliga finanser och bytesbalans, inflation och devalveringar. Under 1980-talet var konjunkturerna gynnsamma, men produktiviteten i Sverige ökade med endast 1,5 procent om året, medan lönekostnaderna steg med 7 procent.⁷¹ LO hade brutit förtroendekontraktet från 1938. Att politikerna tvingade statsägda företag att utträda ur SAF var en fientlig markering. Allt sammantaget fick arbetsgivarna att ge upp de samordnade löneförhandlingarna och dra tillbaka sina företrädare i styrelser för verk och myndigheter. Därmed förlorade också LO och TCO sina styrelseplatser.

Lärdomen är att starka partsorganisationer är en nationell tillgång bara om de är någorlunda samstämda. På 1970-talet blev den svenska modellen ett handikapp. Om de fackliga parterna varit väsentligt svagare hade Sverige klarat 1970- och 80-talens påfrestningar lika bra som jämförbara länder i Europa.

70 Lindbeck 1998: 39. Den uppmätta perioden var från 1970 till 1997.

71 De Geer 2007: 80.

Efter regeringens misslyckade ”stopp-paket” 1990 var det tydligt att den onda cirkeln inte kunde brytas utan de fackliga parternas medverkan på alla beslutsnivåer. Enligt en idé av den nye finansministern Allan Larsson utsåg regeringen en erfaren ämbetsman, Bertil Rehnberg, till ordförande i en kommission med uppdraget att förhandla med samtliga avtalsslutande parter. Som bisittare hade han en grupp erfarna förhandlare. Allt skulle ske frivilligt. Efter en grundlig analys av möjliga lösningar lyckades kommissionen få drygt hundra partsorganisationer att enas om en samordnad, detaljerad löne reglering. Hela arbetsmarknaden omfattades, nya avtal skulle gälla från januari 1991 till mars 1993 och ge alla grupper likvärdigt utfall. Förhandlingsgruppen fick skriftliga löften från storföretagen i dagligvaruhandeln (ICA, KF, Dagab) att inte höja priserna, om leverantörerna gav samma löfte. Man enades om att avstå från lokala löneförhandlingar under första avtalsåret. Allt skedde frivilligt, men avgörande var att arbetsgivarna vägrade gå med på krav utanför den uppdragna ramen. Löneökningstakten föll från tio procent till tre procent.⁷²

Det var storartat men löste bara det akuta problemet. Nästa uppgift blev att skilja regeringsmakten från partsrollen som arbetsgivare. Det skedde 1994 enligt förslag av en kommitté ledd av förre SAF-chefen Lars-Gunnar Albåge på uppdrag av finansministern Anne Wibble. Statens Arbetsgivarverk ersattes av en myndigheternas arbetsgivarförening, Arbetsgivarverket, som självständigt skulle svara för statens arbetsgivarintresse i förhandlingar.

Ett tredje genombrott var industriavtalet 1997, som skapade en ny förhandlingsmodell i den privata sektorn. Initiativet kom från den fackliga sidan. Deltagare var sju fackförbund och tolv arbetsgivarförbund, som tillsammans tecknade avtal för 45 procent av SAF-området. Ett antal personer gavs medlingsuppdrag som opartisk ordförande, och parterna inrättade ett ekonomiskt råd.⁷³ Exportindustrins parter såg ett hopp för den svenska modellen. Arbetsarnas lönesystem gjordes mer likt tjänstemännens, vilket nästan eliminerade löneglidningen.

År 2000 inrättades Medlingsinstitutet, en myndighet med uppdrag att verka för en väl fungerande lönebildning. Idén är att den konkurrensutsatta industrin ska vara löneledande.

Sammantaget var dessa förändringar omvälvande, och lönebildningen har aldrig fungerat bättre än under de år som gått. Reformerna genomfördes i ett sent skede när alla var medvetna om krisen. Det kollektiva systemets ursprung 1970–90 hade gjort det omöjligt för regering och riksdag att få balans i ekonomin med traditionella metoder. När regeringen försökte styra lönebildningen svarade facket med att försöka styra den ekonomiska politiken genom

72 Elvander 1997: 19–21. Rehnberg 1999: 276–284.

73 De Geer 2007: 142–145.

att ställa villkor för måttfulla avtal. Båda misslyckades. Ingen har beskrivit denna destruktiva relation bättre än finansministern 1982–90 Kjell-Olof Feldt.

Den svenska modellen låg under tjugo år i vägen för effektiva åtgärder mot inflation, underskott och svag tillväxt. Många drog slutsatsen att kollektivavtal tillhör det förgångna och bör ersättas av personliga anställningsavtal och marknadsstyrda löner. Att den konkurrensutsatta sektorn valde att i stället restaurera det kollektiva systemet binder samman 1990-talet med åren kring 1905. Den internationella konkurrensen har skapat en starkare gemenskap mellan arbetsgivare och fackföreningar inom exportindustrin än i skyddade branscher.

Litteraturen om den svenska modellen låter sig knappast överblickas. Det är ändå slående hur litet svenska forskare beaktat viktiga förutsättningar.

- Sveriges litenhet och snabbheten i förloppet från rösträttsstrejken 1902 till decemberkompromissen 1906,
- den konkurrensutsatta industrins behov av en bred lönereglering,
- liberalernas konsekventa veto mot tvingande lagstiftning om kollektiva relationer så länge arbetarna saknade full rösträtt,
- vikten av uppgörelserna 1905 och 1906 som grundval för en nationell rättsuppfattning,
- båda parternas motstånd mot underbudskonkurrens,
- självförstärkande kumulativ medlemsökning på ömse sidor, när både SAF och LO verkade för kollektivavtal

Detta sammantaget ger den huvudsakliga förklaringen till att det fackliga systemet blev starkare och mer autonomt än i andra länder och till att kapital och arbete under långa perioder haft en *win-win*-relation. Om den helhetsbilden inte är klart uppfattad förstår man inte betydelsen av traditionsbrottet under 1970-talet, när en opartisk fredsflagstiftning och parternas gemensamma regelverk trängdes åt sidan av ensidig maktlagstiftning och statlig inkomstpolitik. Hur det kollektiva systemet försvagades visar sig i frånvaron av organisationer med övergripande förhandlingsuppdrag. LO-förbundens svaga medlemsutveckling vittnar om samma sak.

Anders L. Johansson har i en studie av den svenska modellen funnit att ”fackföreningsrörelsen, ofta tillsammans med socialdemokratin, intar en mer framskjuten position, medan arbetsgivarna och SAF i högre utsträckning intar rollen som mottagare av de idéer och krav som framförts, idéer och krav som arbetsgivarsidan sedan eftersträvat att integrera med sina föreställningar om vad som är företagets bästa”.⁷⁴ Den rollfördelningen var en naturlig följd av att

74 Johansson 1989: 224.

arbetsgivarna hade bestämmanderätten i företagen. Det var en del av strategin att visa öppenhet för motpartens idéer och att aldrig triumfera över facket, aldrig tävla med facket om att framstå som den dynamiska parten.

Minnet är kort i politiken, och få av dagens beslutsfattare och debattörer har en realistisk uppfattning om kriser som ligger ett kvartssekel eller mer bakom oss. Många förknippas 1970- och 80-talen främst med sociala framsteg, som också var en del av perioden. Kontrasten mellan Saltsjöbadstraditionen och politiken från 1970 till 1990 borde ändå vara en viktig del av vårt historiska medvetande.

Det kollektiva systemet är i sig varken socialdemokratiskt eller borgerligt. Fria företag och fria organisationer i det civila samhället enades om regler om tvister i arbetslivet. Det skedde i Sverige när den ekonomiska liberalismen var som starkast, och det system som växte fram fick sin prägel av förhärskande borgerliga värderingar. Samtidigt gav det starka incitament för organisering av arbetarklassen. Det var ett exempel på vad Friedrich Hayek kallat ”en spontan ordning”.

Litteratur

- Adlercreutz, Axel, 1954. *Kollektivavtalet. Studier över dess tillkomsthistoria*. Gleerup.
- Berg, Jan O., 2011. *På spaning efter en svensk modell. Idéer och vägval i arbetsgivarpolitiken 1897–1909*. janberg@algonet.se
- Carlsson, Ingvar, 2003. *Så tänkte jag*. Hjalmarson & Högberg.
- Casparsson, Ragnar, 1947 o. 1948. *LO under fem årtionden. 1898–19623, Del I och 1924–1947, Del II*. Tryckeri AB Tiden.
- Childs, Marquis, 1936. *Sweden: The Middle Way*. Yale University Press.
- De Geer, Hans, 1992. *Arbetsgivarna. SAF i tio decennier*. Svenska Arbetsgivareföreningen.
- De Geer, Hans, 2007. *Från den svenska modellen till Svenskt Näringsliv*. Ratio.
- Edlund, Sten, 1989. ”Saltsjöbadsavtalet i närbild”, i Edlund, Sten (red.) *Saltsjöbadsavtalet 50 år. Forskare och parter begrundar en epok 1938–1988*. Arbetslivscentrum.
- Elvander, Nils, 1997. *The Swedish Bargaining System in the Melting Pot*. Arbetslivsinstitutet.
- Jansson, Jenny, 2012. *Manufacturing Consensus. The Making of the Swedish Reformist Working Class*. Uppsala universitet.
- Johansson, Anders L., 1989. ”Saltsjöbadspolitikens förhistoria”, i Edlund, S. (red.) *Saltsjöbadsavtalet 50 år. Forskare och parter begrundar en epok 1938–1988*. Arbetslivscentrum.
- Kjellberg, Anders, 1983. *Facklig organisering i tolv länder*. Arkiv Förlag.
- Kjellberg, Anders 2001. *Fackliga organisationer och medlemmar i dagens Sverige*. Andra upplagan. Arkiv Förlag.
- Lindbeck, Assar, 1998. *Det svenska experimentet*. SNS Förlag.

- Lindbom, Tage, 1938. *Den svenska fackföreningsrörelsens uppkomst och tidigare utveckling*. Landsorganisationen.
- Lindgren, John, 1938. *Svenska metallindustriarbetareförbundets historia. Band 1. 1888–1905*. Tryckeriaktiebolaget Tiden.
- Lundberg, Erik, 1983. *Ekonomiska kriser förr och nu*. Studieförbundet Näringsliv och Samhälle.
- Nycander, Svante, 1972. *Kurs på kollision. Inblick i avtalsrörelsen 1970–71*. Askild & Kärnekull.
- Nycander, Svante, 2002. *Makten över arbetsmarknaden. Ett perspektiv på Sveriges 1900-tal*. SNS Förlag.
- Nycander, Svante, 2005a. *Från värdeteori till välfärdsteori*. SNS Förlag.
- Nycander, Svante, 2005b. "Vänsterpressen om fackföreningarna", i Kleberg, Olof (red.), *Stridsfrågor och stilbildare. Liberal Press i 100 års samhällsdebatt*. Uppsala Publishing House.
- Nycander, Svante, 2010. *Sist in först ut. Las och den svenska modellen*. SNS Förlag.
- Nyman, Olle, 1947. *Svensk parlamentarism 1932–1936*. Almqvist & Wicksell.
- Olsson, Lars & Ekdahl, Lars, 2002. *Klass i rörelse. Arbetarrörelsen i svensk samhällsomvandling*. Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek.
- Rehnberg, Bertil, 1999. *Till arbetsmarknadens förfogande. En personlig skildring av den svenska arbetsmarknadens utveckling*. Hjalmarson & Högberg.
- Schiller, Bernt, 1967. *Storstrejken 1909. Förhistoria och orsaker*. Akademiförlaget.
- Schüllerqvist, Bengt, 1992. *Från Kosackval till frihandel. SAP:s väg till makten. (1928–33)*. Tiden.
- Schön, Lennart, 2000. *Tillväxt och omvandling under två sekel*. SNS Förlag.
- Sigeman, Tore, 1997. *Arbetsrätten. En översikt av svenskrätt med europarätt*. Norstedts Juridik.
- Simonson, Birger, 1989. "Den långa vägen till Saltsjöbaden", i Edlund, S. (red.), *Saltsjöbadsavtalet 50 år. Forskare och parter begrundar en epok 1938–1988*. Arbetslivscentrum.
- Stråth, Bo, 1998. *Mellan två fonder. LO och den svenska modellen*. Stockholm.
- Swenson, Peter A., 2002. *Capitalists against Markets. The Making of Labor Markets and Welfare States in the United States and Sweden*. Oxford University Press.
- Söderpalm, Sven Anders, 1980. *Arbetsgivarna och Saltsjöbadspolitiken*. Svenska Arbetsgivareföreningen.
- Westerståhl, Jörgen, 1945. *Svensk fackföreningsrörelse. Organisationsproblem. Verksamhetsformer. Förhållande till staten*. Tidens förlag.
- Åmark, Klas, 1994. *Vem styr marknaden? Facket, makten och marknaden 1850–1990*. Tidens förlag.
- Åmark, Klas, 1986. *Facklig makt och fackligt medlemskap. De svenska fackförbundens medlemsutveckling 1890–1940*. Arkiv förlag.
- Östberg, Kjell, 2008. *I takt med tiden. Olof Palme 1927–1969*. Leopard Förlag.
- Landsorganisationen, 1951. *Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen*.
- Landsorganisationen, 1971. *Demokrati i företagen. Rapport till LO-kongressen 1971*.
- Report of the Commission on Industrial Relations in Sweden with appendices, 1938.
- SOU 1990:44. *Demokrati och makt i Sverige*. Slutrapport från Maktutredningen.

